

АГРАРНИЙ ТИП МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ІНТЕНЦІЙ

Ярослав МЕЛЬНИК, Наталія КРИВОРУЧКО

Copyright © 2012

На сучасному етапі розвитку гуманітарної науки *менталітет нації* – один із ключових об'єктів дослідження у різних галузях знань – лінгвістиці, психології, етнології, культурології, філософії, політології, логіці, теорії штучного інтелекту та багатьох інших [3, с. 2]. Наукові розробки пропонують низку підходів до інтерпретації цієї категорії. Причиною активної уваги авторитетних учених до ментальності є прагнення збагнути специфіку способу, стилю та стратегії мислення тієї чи іншої нації. Саме тому в науковій практиці існує розгалужена низка розумінь і тлумачень цього надскладного явища життєствердження нації. Г. Смітюх та В. Стрілецький визначають ментальність як “характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що охоплюють архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому” [19].

У великому тлумачному словнику сучасної української мови *категорія ментальності* подається як: 1) інтелектуальні розумові здібності; 2) психіка, психічна сила [3, с. 518]. Інші дослідники під ментальністю розуміють “структуру репрезентації знань у довгочасній пам'яті, яка відповідає структурі наявної ситуації й інтегрує інформацію всіх сенсорних систем і загальне знання про те, що є можливим у навколишньому світі. Ментальна модель ґрунтується на сприйнятті людиною світу залежно від самого світу і її знань, досвіду (тобто межі наших моделей становлять формат нашого світу)” [18, с. 380]. О. Антонюк визначає ментальність як “відносно цілісну сукупність образів, уявлень, оцінок, ціннісно-сміслових утворень і “своєрідних правил життя”, які є специфічним відображенням дійсності та зумовлені особливостями життєдіяльності індивіда, етносу, нації тощо у певному географічному і культурно-історичному середовищах [16, с. 466].

Досліджуючи ментальність як явище, у підґрунті якого міститься лінгвістичне начало, В. Колесов інтерпретує її як світогляд у категоріях рідної мови, в якому поєднуються інтелектуальні, духовні й вольові властивості національного характеру у його типових проявах [10, с. 14]. Соціологи в основу ментальної структури покладають сценарії та моделі суспільної поведінки і визначають ментальність як “соціально-психологічні характеристики суспільного суб'єкта (людини, етносу, класу, інших великих соціальних груп), які знаходять свій вияв у способі та характері мислення, соціальних та психічних установах і поведінці” [20, с. 173]. На думку І. Бойченка, “ментальність – це полісемантичне поняття, що позначає глибинний рівень людського мислення, яке не обмежується сферою усвідомленого й сягає у несвідоме” [8, с. 245]. Усі дослідники, даючи різні варіанти інтерпретації ментальності, сходяться в тому, що ментальність – це специфічний спосіб світосприйняття, мислення, діяння та психокультурного змістовлення [див. 23], який сформувався упродовж тривалої історії розвитку і який виокремлює кожен національну чи етнокультурну групу й робить її унікальною та неповторною.

Беручи до уваги сучасні геополітичні та глобалізаційні явища, наголошуємо на тому, що ментальність має перебути в епіцентрі дослідницької уваги. Одним з важливих аспектів окресленого кола питань є *ментальність у контексті державотворення*. Широкий спектр тлумачень ментальності як унікального способу світорозуміння пояснюється тим, що її пізнання розпочалося ще у часи Платона, котрий у своїй відомій праці “Держава” обґрунтував вчення про правління воїнів, філософів і ремісників, де кожен тип займав свою нішу на певному етапі історичного досвіду і йому відповідали окремі ментальні риси. Для філософів головною чеснотою є мудрість, тому вони

керують суспільством, воїни (стражі) характеризуються мужністю і покликані захищати це суспільство, а землероби й ремісники, низьким душам яких притаманна хтивість, виконують господарські функції [15, с. 466]. Сьогодні ідеї Платона мають чимало опонентів, які критикують “ідеальний устрій” держави. Так, Карл Поппер називає давньогрецького філософа головним ворогом відкритого суспільства, тому що саме через запропоновану ним модель державна система на певній стадії свого розвитку схильна перерости у тоталітаризм. Суспільним ідеалом К. Поппера є “відкрите суспільство” – суспільство влади розуму, свободи, рівності, справедливості, яке базується насамперед на інструментальній раціональності, десакралізації соціальних і політичних норм і процедур, можливості зміни соціального статусу його членів [17, с. 43]. Очевидно також, що етнокультурні та державні системи наділені, окрім іншого, ще й унікальним типом мисленнево-ментальної поведінки.

Світоглядні основи дослідження української ментальності висвітлені у працях Г. Скороди, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Липинського, Б. Грінченка, О. Духновича, І. Франка, М. Грушевського, Д. Донцова, В. Вернадського та ін. Нині категорію ментальності в етнокультурному, мовному, політичному ключах розробляють вітчизняні науковці, а саме В. Колесов, Г. Гетало, О. Красовська, Є. Макаренко, Н. Михайловська, М. Чепка, А. Шведова, І. Бичко, В. Васильєва, Л. Гамаль, В. Кононенко, А. Фурман, В. Храмова, О. Стражний, Т. Ткачук, Я. Мельник та ін.

Об’єктом дослідження є типологія мислення сучасного громадянина незалежно від роду занять чи професії – політика, державного службовця, селянина, робітника, вчителя та ін., – всі вони тим чи іншим чином пов’язані із державотворчою традицією і є представниками усього народу.

Предмет запропонованої розвідки – *аграрний тип мислення*, який виділяється поряд із такими, як військово-практичний, філософський, теоретичний, управлінський і т. п. Інакше кажучи, тип мислення є окремою самостійною та дуже важливою темою сучасної гуманітарної науки, і саме ця сфера гносеологічних пошуків може дати відповідь на коло проблемних питань, які турбують світову спільноту, в тому числі й українську.

Не будемо заперечувати аграрно-хліборобського походження українського етносу. Про це

писали М. Драгоманов, В. Липинський, В. Винниченко та інші мислителі минулого. Завдяки консерватизму села, про який з великою пошаною писав В. Янів, “...український етнос зміг перенести всі випробування своєї драматичної історії” [11, с. 134]. Слід віддати належне тим, для кого сила звички була формою виживання за скрутних умов. Але час неблаганно бере своє, і село, як і відповідний тип мислення, поступово маргіналізується під впливом індустріалізації й урбанізації.

Важливе значення для з’ясування специфіки етнічного характеру народу має визначення особливостей організації та стратегії мислення. Особливість України, як зазначали свого часу М. Костомаров, М. Туган-Барановський, О. Єфименко та інші, полягає у тому, що тут, на відміну від Росії, не існувало такої форми економічного життя, як зрівняльно-передільна община. Українська громада істотно відрізнялася від російської сільської общини тим, що об’єднувала своїх членів пайовим внеском, будувалася на принципі “рівної нерівності”, заснованому на вільному володінні землею, відкритості стосовно майнової диференціації. Скажімо, в Україні, – писав М. Туган-Барановський, – у дореволюційні часи спостерігалась найпомітніша в імперії майнова диференціація. Ця обставина сприяла поширенню у суспільній свідомості ідеї трудового індивідуалізму, формувала почуття господаря, гідності, яка забезпечувалась особистою працею. На культуру та раціоналізм господарювання, виховання селянської трудової моралі впливали також практика обмеження земельного наділу, відсутність жорсткого регулювання господарської діяльності, зрівнялівки, що позначались на формуванні особистих рис людини [2, с. 13].

Політична, економічна та ментально-культурна ситуації, що склалися в Україні, характеризуються недалекоглядністю та консервованістю поглядів на дійсність і на шляхи свого розвитку. Нині переважна більшість жителів великих чи малих міст тісно пов’язані з аграрним світом. Велика кількість членів сучасної української політичної, наукової, мистецької еліт – вихідці із села, принаймні якщо не в першому, то у другому чи третьому поколінні. Але не лише генеалогічна прив’язаність до аграрного світу є визначальною, вказаний тип мислення може бути притаманний і жителям міст-мегаполісів. Сучасні урбанізовані міста-мільйонники також дають привід говорити

про існування в них поміщицько-аграрного типу мислення, котрий спрямований на загальне збагачення та задоволення лише власних вузьких зацікавлень і потреб та породжує викривлені форми правління і державотворення у цілому світі загалом та Україні зокрема. Варто говорити і про те, що аграрій, як показала історія, не формує державу, імперію чи потужну владну систему. Цього не дає змоги зробити специфіка та параметри поля його мислення, яке є обмеженим та дещо асистемним.

Зазначимо, що для аграрного типу світосприйняття характерною є *відсутність системної державотворчої лінії*. Цей процес простежується впродовж усієї історії, починаючи від найдавніших часів. Екстраполюючи погляд в історію, розуміємо, що саме тип мислення, характерний для населення України, і не дає змоги сформувати на українській території потужний та стійкий державницький устрій протягом цілого тисячоліття. Змінилась епоха – змінилися й умови та засоби співіснування, однак культура українського часопростору залишається напівмаргіальною. В українській політичній думці сформувався тип діяча-конформіста, якому притаманний гедоністичний потяг до влади, а тому окремі особи заради реалізації власного Я у політичному середовищі здатні до безпринципних компромісів. Перехід на якісно вищий рівень цивілізованої форми існування потребує зміни способу та стилю не тільки поведінки, звичок, а й ціннісних орієнтирів, установок і способів повсякденної мислєдїяльності.

Отже, для багатьох етнокультурних організованостей, у тому числі і для української, характерним та домінантним є *аграрний тип мислення*. Іншими словами, мовиться про мислення аграрія чи заробітчанина, дії якого спрямовані здебільшого на вирощення та збір урожаю й регенерацію себе як виду. У мислєдїяльній поведінці аграрія відсутні системні моделі державотворення і розвитку глобальних систем та інфраструктур, що спричиняє прагнення виключно до власного збагачення, не гребуючи методами і засобами. Такі способи поведінки не можна назвати державотворчими у повному сенсі цього слова (передусім як здатність усвідомлено щось виконувати, цілком беручи на себе відповідальність за наслідки), оскільки вони не виходять із власних установок, норм чи цінностей, а підпорядковані вищому модульному началу – “панові”, “господареві”, “князеві”.

Типовими ознаками *аграрної моделі мислення* вважаємо такі:

1. Циклічність, уподібнення до природи: посіяти > дочекатися врожаю > зібрати > чекати наступного посіву. Цей тип мислення позначений циклами “від зарплати до зарплати”, “від свят до свят” і т. п. Багатство землі сприяє формуванню закоханості у природу, ліризму, споглядального характеру. Водночас те ж саме багатство не вимагає надзусиль для виживання, а звідси – недостатньо розвинена соціальна і політична активність аграрія, відсутність глобальних системних державницьких критеріїв його мисленнєвої поведінки та безвідповідальність за власні діяння. В нього формується спрощена система уявлень, поглядів і, відповідно, зрозумілі моделі поведінки, ставлення до самого життя, а кожен наступний цикл повторює попередній, не несе нічого якісно нового.

2. Схильність до накопичення, причому з потребою і без потреби. У повсякденні аграрія пріоритетним стає позбавлене сенсу нагромадження матеріальних благ у необмеженій кількості чи якості, а відтак й особисте примітивне самоствердження. Те, що виходить за його межі, втрачає свою значущість. У результаті відбувається накопичення капіталу, нерухомості, землі задля володіння чимось матеріальним і таким, що приносить користь. Узагалі накопичення стає самоціллю та перетворюється на гіпертрофований прагматизм.

3. Обмеженість просторових параметрів, коли кордони власного Я відповідають границям його майнових параметрів. А це означає, що аграрій бачить своє існування лише у контексті того, чим він реально володіє, а тому поділяє речі на “власні” і “чужі”, надаючи перевагу тим, які є матеріально втілені чи втілювані. Воднораз відсутність системного мислення і стратегічного бачення призводять до затиснутості, неможливості мислити глобально, виходячи за межі *власного прагматичного Я*. Це стимулює його застій та константну стереотипність у поглядах на ті чи інші події. Звідси впливає опір до всього нового – реформування, перегляду старих, не пристосованих до нових умов, систем тощо. До того ж у світогляді аграрія має місце пошук шляхів максимального використання та одержання користі на “своїй території”, прагнення до загарбання територій інших, бездумне збирання земель, безцільне використання яких призводить до “накопичення заради накопи-

чення”. На цьому підґрунті формується маргінальний психотип “маленького містечка”, де все знайоме і звичне є добрим, а незнайоме, незвичне – злим. Джерело зла ототожнюється з неувичаєністю, що сама по собі є похідним продуктом своєрідного містечково-хуторянського націоналізму [19].

4. Домінанта родинно-кланових взаємин над усіма іншими цінностями та відносинами. Ні держава, ні система, ані інші громадяни країни не становлять для аграрія вартості. Натомість цінністю для нього є виключно родина – син, донька, друг, брат, кум, сват та ін. Усі зв’язки побудовані за принципом родинної ієрархічності, підпорядкованості та “протягування” одне одного до влади будь-якими, у тому числі нелегальними та корупційними, способами. Мораль будь-кого з членів родини не має суттєвого значення, адже для аграрія мета (збагачення сім’ї) виправдовує засоби. У потужній та стабільній державній системі родинні стосунки слабнуть, натомість слабкість держави компенсується сильними родинно-клановими зв’язками. Проте ці структури унеможливають функціонування “вертикальних каналів” в усіх рівнях державної системи. Звідси очевидно, що приплив нових та свіжих сил, ідей є малореальним (родинно-кланові структури “контролюють” окремі ділянки політичного, економічного чи іншого простору). Таким чином у державній системі формується псевдоконсерватизм (опозит до “британського консерватизму”), який зрештою призводить до самознищення системи.

5. Відсутність командного мислення, командної гри. Родинно-кланові взаємини не допускають чесних, відкритих норм і правил формування та розвитку “високопрофесійної команди” у військовій сфері, політиці, спорті тощо. Домінування індивідуальної гри та міжусобиць, роз’єднання спричиняють небажання вести ефективний діалог, продуктивно репрезентуватися перед співбесідником. За відсутності командної гри не може бути мови про ефективність, дієвість поставлених цілей. Це явище часто спостерігаємо у спорті, коли кожен член команди однаковою мірою відповідальний за результат, який показує команда. У політиці ж нездатність нести відповідальність не тільки за члена команди, а й за себе призводить до деформації поглядів на засади державного будівництва, до безвідповідальності і, зрештою, до нездорової мімікрії державної влади. На противагу сказаному для

ведення нормальної, повноцінної гри повинні встановлюватися чіткі правила чесної гри, зрозумілі кожному учаснику. Проте в аграрному типі мислення панують нечесна конкуренція і керованість принципом “людина людині – вовк” не тільки між опозиційними групами, а й усередині власної команди. Пояснюється це домінуванням у свідомості не команди як цілісності, а особистого, приватного, яке є вищим за колективне, що породжує псевдоіндивідуалізм.

6. Система цінностей, характерна для аграрного типу мислення є такою: вартості матеріальні, прагматично-корисливі; здатність лише “брати” і небажання віддавати чи відповідати за власні дії, споживацтво у результатах і нездатність відчутно їх підвищувати; невідання створювати умови для розвитку та раціонального розподілу наявних засобів. Для аграрія духовна гармонія зі світом – вторинна, що пояснюється його власною рабською, заробітчанською свідомістю, у котрій владарює культ матеріальних засобів, тобто те, “що є”, а не те, що “може бути”. Аграрій культивує практичний досвід і відхиляє високий теоретичний рівень. Тому він не є творцем чогось масштабного (макросистем та макроструктур), високої культури, мистецтва, науки. Аграрний тип мислення зорієнтований на сприйняття будь-чого в деталях, піддаючи все поелементному аналізу; він не сприймає самі ідеї чи абстрактно сформульовані проблеми на високому рівні узагальнення, для нього вони мають бути чітко висвітлені й забезпечені засобами та планами їх впровадження чи розв’язання. Прогаляни в неповному розгортанні (теоретичному і практичному) ідеї він заповнює міфами чи особистими задумами, інтригами. З цього впливає відсутність відчуття важливості власних дій та потреби іншим людям. Його праця спрямована на забезпечення себе, своєї сім’ї матеріальними благами; отож він працює на себе і для себе.

7. Аксиологічна система аграрія зорієнтована в основному на матеріальні цінності, що відкидаються високі духовні потреби. Такі цінності, як мудрість, вишуканість, аристократизм для нього втрачають свою актуальність. Анархічний індивідуалізм, що виявляється в безпідставних претензіях на отаманство, та недостатньо розвинені національно-державницькі стратегії призводять до атрофованості істинних, національних почуттів, етнонаціонального зрадництва, відсутності національної гідності

у його свідомості. Він не формує справжню аристократію, котра не становить для нього типового способу мислення, а навпаки, завжди вступає в опозицію до того, що позначається істинним аристократизмом духу та інтелігентністю. Загалом аксіопсихологічну структуру вказаного типу мислення можна коротко описати так: базовим елементом є викривлений індивідуалізм, самозакоханість та власна забезпеченість; сюди входить також семіотична домінанта власного простору, “своєї території”; сходінку вище обіймає пріоритет збагачення, накопичення матеріальних благ (капіталу, землі тощо), намагання отримати користь не тільки від своєї рабської праці, а й від людей, котрі через життєві обставини узалежені від носія цього менталітету. На найвищу позицію аграрій ставить служіння “своєму панові” чи господареві, від якого він залежить, що спричиняє відсутність самостійно віднайдених структур, у контексті яких простір підданого заповнюється сурогатними конструкціями. У результаті цього він не схильний до рецепції чужого досвіду в соціально-структурній чи політичній системі, залишається перманентно консервативним у власному мікросвіті.

8. Схильність до привласнення матеріальних благ (в основному створених природою) задля власної вигоди, власного задоволення. Через те, що аграрій веде натуралістичний спосіб життя, він черпає у природи основні засоби існування й у неї ж рецептує концептуальну модель світу. Присвоєння та незаконне привласнення чужого чи спільного, крадіжка поступово стають невід’ємним та органічно вкомпонованим сегментом картини світу, світогляду та способу життя (зауважимо, що у живій природі такого явища, як крадіжка, не існує – все правильно і законно; скажімо, пивласнення чужого у світі тварин моделюється: не я вкрав, а ти не зміг уберегти, тому все чесно і справедливо).

9. Відсутність філософсько-естетичного сприйняття дійсності. Натуралізоване сприйняття дійсності спонукає до того, що аграрій не культивує високі ідеї, вартісним для нього є все конкретизоване – дім, автомобіль, земля, дружина тощо. Він не схильний до абстрактних узагальнень вищого порядку, не в змозі “піднятися над ситуацією” і самостійно знайти вихід, прийняти певні рішення. Пасивність у системних діях – це ще один прояв відсутності в нього “духовного збагачення” та “духовного розвитку”. Матеріальне

компенсує відсутність духовного. Наявність “багатого, надміру заповненого стола”, що витісняє інтелект та комунікацію, – типове явище у сфері такого ментального простору.

10. Схильність до міфологізації своїх вартостей (головно в контексті матеріальних цінностей: хороший кінь, автомобіль тощо). Створення міфів та псевдоцінностей відволікає громадянина від реальної участі в державному будівництві, сліпа віра у примарні ідеї та цілі унеможлиблює формування в аграрія власної державницької позиції та пріоритетів. Авантюризм, демагогія та марнослів’я супроводжуються спекуляціями на труднощах і проблемах, дезорієнтацією та обдурюванням інших задля власного збагачення. Крім того, для аграрного типу мислення характерні переживання так званого “дистресового” досвіду, тобто породження внутрішньосупільних конфліктів неконструктивної природи, схильності обстоювати свої недоліки, повторювати власні помилки та чинити опір проведенню реформ. Підвищена рефлексивність відволікає від конкретних справ і не сприяє розвитку соціального інтелекту та формуванню повноцінного колективного “Ми” і створює на цьому підґрунті ідеальне докільля для розповсюдження міфологем і пліток, котрі компенсують здоровий глузд.

11. Локалізований творчий потенціал. Аграрний тип мислення сутнісно спирається на потужний фольклорний пласт і не культивує високе мистецтво, високу моду та культуру загалом, в нього колективна творчість повною мірою локалізується у фольклорному масиві.

12. Відсутність “потягу до науки”. Аграрій не прагне наблизитися до фундаментальних знань, до ґрунтового наукового пізнання. Предметом його пошукових чи гносеологічних розвідок є прикладні та звужено-локальні аспекти науки, які дають швидкі й короткотермінові результати; до того ж він схильний до різного виду копіїв’язі та імітації наукової діяльності.

13. Мислення маргінальними параметрами, що виявляється у тому, що аграрій не буде міста, фортеці, дороги, мости, адже це не його пріоритет. Він ремонтує лише частину дороги замість побудови нової та надійної автостради; замість придбання нового мішка залатує безнадійні дірки у старому тощо. Він не схильний до створення макроструктур, котрі б послужили майбутнім поколінням. Нічого великого,

фундаментального – все незначне (мікродержаву, помісництво, князівство і т. ін.). Слабкість соціального характеру та відсутність духовних резервів, психологічних засобів, щоб розв'язати актуальні соціальні проблеми, призводять до невідповідності реальних соціальних змін будь-якому можливому реформаторському плану чи проекту. Маргінальність аграрія знаходить відображення і в його фемінізмі, який характеризується наявністю таких ознак: флегматичність у діях, реальна перевага споживання над творенням, пізнання дійсності засобами рефлексивного мислення, уявлень і вражень, бутафоризація духовних пошуків без спроби щось реально змінити у суспільстві, зведення реформаторської діяльності до створення образів та ідей, які не реалізуються; переважання боязливості, слухняності, сумлінності, нав'ювання і романтичності основного загалу населення над самодостатністю, розсудливістю, самокритикою.

14. Фаталізм як елемент ментальної картини світу. Для аграрія типовою є залежність від стихії, природи. Він нічого не вирішує і не відповідає за результат – все перекладає на оточення або ж на інших. Відповідальність несуть доля, фатум, вищі сили, погода, природа, Бог – усе, тільки не він персонально. Отож аграрій не спроможний змінювати систему, дійсність, а чекає, поки зовнішні сили визначать і впорядкують його світ. Пасивність у реальній дійсності призводить до розгубленості перед новими бар'єрами, до невміння самостійно приймати рішення та до дезорієнтації у соціально-політичному просторі й часі, до переваги у поведінці емоційного, чуттєвого над вольовим, інтелектуальним, розумним, що, зі свого боку, доводять його до розпачу, депресії та постійного невдоволення життям і нагромадженими благами;

15. Здатність до спротиву та ігнорування загальноновизнаних норм, принципів, правил поведінки. Аграрій ігнорує право, закони, конституцію, загальнодержавні правові канони, адже він співіснує з ними паралельно, тому закони і правила, створені ним особисто як керівництвом у повсякденні, домінують у нього над суспільними.

16. Схильність до можливої зради – сім'ї, родини, друзів, віри, Богу. Він не є воїном, котрий поставив мету і йтиме до переможного кінця, а, відволікаючись на дрібниці, які не мають нового змісту, залишається на рівні невірника. Це схоже на поведінку зфемінізова-

ного чоловіка, котрий не звик обирати чітку лінію поведінки (при прийнятті рішення він довго зважає, вагається і перебирає різні варіанти, намагається їх комбінувати). Зміна поглядів, орієнтирів, смаків, уподобань є характерною ознакою для аграрного типу мислення. І ще одна перешкода – відсутність мотивації та чіткої системи цінностей і пріоритетів, а також й пристосуванство залежно від обставин та дій інших осіб. Невдачі, прорахунки, помилки трактуються як обставини вищого порядку, незалежного від самого аграрія. Екзекутивна вдача, схильність вагатися під впливом щонайменшого зовнішнього чинника, стимулу спричиняють психологічний хамелеонізм, непослідовність і мінливість. Складається враження, що такий тип має певну кількість масок і здатен перевтілюватись у різні образи. Він легко порушує обіцянки, зраджує, змінює плани, тікаючи чи уникаючи чогось під тиском обставин і не страждає докорами сумління за невиконані обіцянки чи пасивність у ситуації, що вимагає активних дій. У нього, крім того, завжди знаходяться аргументи для пояснення, виправдання своєї поведінки чи пасивності.

17. Залежність від “сильної руки”. Визначальною у вчинкових діях аграрія є підвладність будь-якій силі, хоча він і не визнає централізованої влади, все ж з легкістю підпорядковується локальним ієрархічним структурам чи клановим угрупованням. Для нього король не репрезентує вищу цінність, оскільки він поважає більше “сильного князя” чи пана, якому підкоряється безпосередньо. Для нього характерні підданські, навіть патріархальні, настрої й орієнтації. Відповідно, рабський стан свідомості заробітчанина диктує йому потребу бути прихильним до газди і ставитись із зневагою до “підлеглих”, щоб у такий спосіб самоутвердитись.

18. Географічна фіксованість. Для аграрія земля чи інша матеріальна цінність – одна з найпотрібніших, яка приносить користь, багатство. Для нього характерна прикріпленість до землі, тому він ідентифікує лише ту частину території, яка є власністю, а все, що поза її межами, його не цікавить. Отож аграрій сакралізує, висвячує і підносить землю як капітал на найвищий щабель в аксіологічній ієрархії. В нього формується стереотип, у якому землі відводиться домінантна роль стосовно всіх інших благ, адже вона приносить плоди, які можна продати, обміняти чи отри-

мати від них іншу користь. У такий спосіб власна земля чи будь-яке матеріальне благо абсолютизується і стає центральним у світогляді, культурі, ментальності.

19. Високий ступінь функціонування адаптаційних схем та підпорядкування чужим моделям, державі, системі. Аграрій забезпечує хлібом, але не є хліборобом у повному сенсі цього слова, він приймає політичні рішення, хоча не є політиком, він може воювати, проте не є воїном і т. д. Для нього характерним залишається психологічне самовідчуження на побутовому рівні, що виявляється в наслідуванні інших, схильності до нелогічної поведінки, самозамкненості, сугестивності, панічних настроїв.

20. Відсутність чітких часових та просторових параметрів, які визначають спосіб його життя. Вказані категорії для аграрія розмиті, не мають чіткого розпису часу і ритму життя. Все віддається самоплину й саморозвитку. Керуючись принципом “посадив – хай проростає!”, він не закладає умов для якісного та далекоперспективного збору врожаю. Темпоритм такого життя конгруентно відображає циклічність природи, тому пунктуальність, дотримання слова, домовленість про конкретні часові та просторові параметри тощо не є ознаками, притаманними досліджуваному нами типу мислення.

21. Високий ступінь акцентуації найближчим оточенням (сусіди, колеги). Аграрій до кінця не самодостатній, він завжди узалежнений від найближчого оточення, стосунків, живе в контексті маргінальної конкуренції: “...якщо у сусіда є певний достаток, то у мене буде більший, і у такий спосіб я набуду більшої соціальної вагомості”. Отож аграрій прагне власного “вивищення” за рахунок пригнічення залежного від нього оточення, що виявляється у формі беззмістовних наказів, приписів чи просто імперативної поведінки. Для нього типовими є примітивна самозакоханість, нарцисизм. Носії цього типу мислення люблять “ставити собі пам’ятники”, пишатися своїм образом та подобою, вони уважливлюють те, як його сприймає оточення, й у цьому контексті стають віртуозними імітаторами; симулюючи, створюють віртуальні картини своєї досконалості, самодостатності та вербалізують ці ознаки. У своєму середовищі кожен з них часто розповсюджують інформацію про свої позитивні риси, намагаються примусити повірити у свою непогрішність та ін.

22. Релігія “аграризується”. Все, що є в релігії – ритуали, вірування, обряди, – підпорядковується аграрному типу мислення, явища і події тлумачаться з точки зору своєї користі. Віра в Бога у даному разі теж утилітарна – спрямована на власну вигоду та створення для себе прийняттого “божественного” образу; всіляко підтримується пантеїзм спримітивізованої релігії. Аграрій відходить від обрядовості і схиляється до ритуалізації своєї дійсності, свого “культурного простору”, він комфортно почувається вдома і на своїй території, саме нею обстоюється індивідуалізована система координат; водночас на нього здебільшого відчутний вплив справляє родовідна селянська традиція, звідси походить його традиціоналізм, який реалізується в матеріальному і духовному вимірах культури. Представник названого типу світосприйняття підпорядковує та використовує релігію настільки, наскільки вона може сприяти реалізації його власних утилітарно-меркантильних планів. Отож у нього *обряд трансформується у ритуал*, тому його не можна повною мірою назвати віруючою людиною і, більше того, слушно вказати на атеїстичні тенденції аграрної культури.

23. Неспроможність сформувати власну аристократію. Аристократизм як такий не є характерною рисою для аграрних систем, де він не приживається, почасти стає баластом. Аграрій періодично знищує його паростки, якщо вони еволюціонують. І це не дивно, адже він знаходиться у стані конфлікту зі своєю чи будь-якою аристократією, і цей конфлікт, як показує історія, є антагоністичним. Отож його дух ніколи не сприймає аристократа чи аристократизм як “свій”.

24. Схильність до самозаперечення – втечі від власного Я. Аграрій чинить опір ініціативності, ідейності, освіченості, реформації, натомість з пієтетом ставиться до чинів, звань, титулів, орденів, посад. Прикриваючись високими соціальними псевдотитулами, творить міф про власне Я, схильний сакралізувати при цьому свою історію; минуле стає для нього міфом про велич, свідомо не визнає та замовчує помилки у його історії чи сьогоденні. Крім цього, він залишається в основі свого світогляду маніпулятором (який маніпулює і яким маніпулюють), а життєва самоактуалізація (згідно з Е. Шостром) його картині світу майже не притаманна.

25. Мрійливість як властивість. Оскільки бездієвість неможлива як така, то активізу-

ється фіктивна, штучна дія, імітація діяння, міфотворчість, тому аграрій є досконалим імітатором (патріотизму, мудрості, своєї досконалості тощо) і не приймає критики на свою адресу. Для нього імітація стає стилем та способом життя. Відтак обмеження комунікації, концентрація на власних емоціях, переживаннях з часом переростають у справжній егоцентризм, що межує із зоологічним індивідуалізмом. Аграрій не мислить категоріями “я – ти” (як американець), “я – ми” (як європеєць), “я – природа” – орієнтаційний психотип, його мислення – у контексті “я – не я”, або “свій – чужий”. Модель “свій – інший” не є характерною для нього, а на тлі своєї мрійливої натури він заперечує романтизм та ставиться до нього вороже, розгортаючи натомість мрійливо-зміфологізоване начало у фольклорному матеріалі (народних казках, піснях і т.п.).

26. Бунтарство і стихійний спротив. Аграрій – не воїн, а лишень бунтар. Він висловлює своє незадоволення діями інших та водночас не може відкрито виступити з протестом проти джерела свого незадоволення, навести конкретні аргументи і запропонувати шляхи поліпшення ситуації чи врегулювання подій. Тому його історія – це найчастіше історія бунтів, а не глобальних військових дій.

Отже, аграрний тип мислення формує та визначає ментальну домінанту українства, яка характеризує його як древній етнос. У цьому аналітичному контексті сказане може пояснювати будь-який факт, що мав місце в історії чи наявний у сучасній політичній, економічній чи іншій системі. Зокрема, спостерігаючи за політичними подіями у різних країнах світу, є підстави виокремити такий чинник, як аграрний тип мислення (чи будь-який інший), що визначає динаміку, форми та напрямки розгортання і перебігу державотворчих процесів. Саме цим типом мислення пояснюються відсутність конструктивних державотворчих форм, втрата суверенності, деструктивні міжусобиці та ін. Аграрій – заробітчанин у політиці (науці, культурі тощо), але не політик у формуванні власної державності. Інакше кажучи, він не владарює, а лише користується владою для досягнення своєї утилітарної мети, здатний збагатити себе, проте не зорієнтований на те, щоб зробити багатою державу; для нього не прийнятною є формула: “краще бути бідним у багатій країні, ніж багатим – у бідній”. У підсумку він не створює стабільної, потужної

державної й соціальної структури, що ґрунтується на філософських формах мислення.

Платон застерігав: “Ні для держави, ані для громадян не буде кінця нещастям, доки володарем держави не стане плем’я філософів”. Аграрний тип мислення не є творцем держави, для нього державний політичний простір надто складне завдання. З огляду на сучасні політичні реалії на всіх рівнях державної ієрархії (тут мовиться не тільки про Україну), а також на еволюцію маргінального типу мислення, висновуємо, що аграрне мислення врешті-решт призводить до деградації та руйнації державної системи. Звідси очевидно, що для змін у державно-політичній системі, для формування стабільної соціально-економічної моделі нації та впровадження ефективних реформ треба зайнятися фундаментальним вивченням **ментальності** як ключового чинника не лише державотворення, а й суспільствотворення.

1. Артамонов В.А. Национальный характер и история. – М.: Наука, 1990.
2. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. – СПб., 1996.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2001. – 1440 с.
4. Гачев Г.Д. Ментальности народов мира. – М., 2008.
5. Гримич М. Два виміри національного характеру / Наука і суспільство. – 1991. – №8.
6. Гумилев Л.Н. История людей и история природы. – М., 1993.
7. Додонов Р.А. К проблеме определения понятия ментальность / Р.А. Додонов // Придніпровський науковий вісник. – 1997. – № 14 (25).
8. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К., 2002.
9. Каган М.С. Философия культуры. – СПб., 1996.
10. Колесов В.В. Язык и ментальность / В.В. Колесов. – СПб., 2003.
11. Мала енциклопедія етнодержавства / За ред. Римаренка Ю.І. – К.: Генеза, Довіра, 1996.
12. Махній М. Етнореволюція: Науково-пізнавальні нариси. – К., 2009 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://makhniy.blox.ua/2009/10/Ukrayinskij-mentalitet.html>.
13. Нерсисянц В.С. Право и закон / В.С. Нерсисянц. – М.: ИНФА-М-НОРМА, 1997.
14. Павленко В.Н., Таглин С.А. Общая и прикладная этнопсихология. – М., 2005.
15. Платон. Государство // Собр. соч. – Т. 3, ч. 1. – М., 1971. – 490 с.
16. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Головатого та О. Антонока. – К.: МАУП, 2005.
17. Поппер К. Открытое общество и его враги: Пер.

с англ. / К. Поппер. – Т. 1: Чары Платона / Под ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992.

18. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2010. – 844 с.

19. Смітюх Г.Є., Стрілецький В.В. Україна сакральна // <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/smitstr/06.html>

20. Соціологія: словник термінів і понять / Козловець С.А., Білецький Є.А. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.

21. Стефаненко Т.Г. Етнопсихологія. – М., 1999.

22. Ткачук Т.М. Шлях навмання в дивних місцях / Т.М. Ткачук // Кінець кінцем. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 13–15.

23. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

АНОТАЦІЯ

Мельник Ярослав Григорович, Криворучко Наталія Володимирівна.

Аграрний тип мислення в контексті державотворчих інтенцій.

У статті здійснена спроба узагальнити багаторічний досвід спостереження та вивчення ментальної типології. Пропонується класифікація складників, які формують цільно-системний етнотип українця. Думки, викладені з приводу аграрного типу мислення, можуть бути ключем до пояснення багатьох фактів соціального та етнокультурного планів минулого та сьогодення українства.

АННОТАЦИЯ

Мельник Ярослав Григорьевич, Криворучко Наталья Владимировна.

Аграрный тип мышления в контексте государственно-созидательных интенций.

В статье осуществлена попытка обобщить многолетний опыт наблюдений и изменения ментальных типологий. Предлагается классификация составляющих, которые формируют цельно-системный этнотип украинца. Мысли, изложенные в связи с аграрным типом мышления, могут послужить ключом к объяснению многих фактов социального та этнокультурного планов прошлого и настоящего украинства.

ANNOTATION

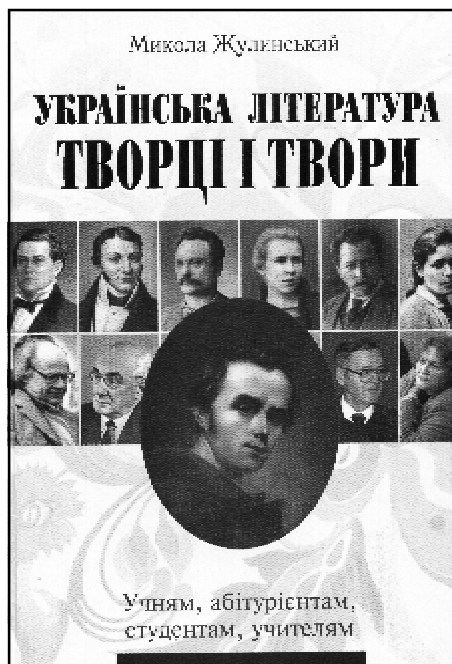
Melnyk Yaroslav, Kryvoruchko Nataliya.

Agrarian Type of Thinking in the Context of State-Creative Intentions.

In the article the attempt to generalize the multi-years experience of watching and studying the mental typology has been done. The classification of components which form the goal-systematic ethnotype of a Ukrainian is offered. Thoughts concerning the agrarian type of thinking can be the key to explanation of many facts of social and ethnocultural backgrounds of the past and present of Ukrainian nation.

Надійшла до редакції 11.11.2011.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Жулинський М.

Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям / Микола Жулинський. — К. : Либідь, 2011. — 1152 с., іл.

Цю свою книжку відомий критик, літературознавець, громадський діяч, професор, академік НАН України Микола Григорович Жулинський замислював як велику шпартгалку — підручний літературознавчий матеріал із текстами. З п'ятдесяти нарисів-есеїв, героями яких є як широко-, так і мало-відомі українські митці, автор творить велике панно — цілісний портрет національної літератури XIX–XX ст. Провідна ідея книжки: змагання за своє світобачення для багатьох українських письменників було змаганням за збереження цілісності української культури, за збереження і розвиток української мови, а отже — української нації. Важливим складником цієї своєрідної антології є художні тексти, ретельно дібрані до кожного нариса, серед них — раритетні чи призабуті.

Для тих, хто вивчає чи викладає українську літературу, всіх небайдужих до історії й сучасності української словесності.